

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VI св. 5—6

БЕОГРАД 1955

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: О стручним терминологијама	133
2. М. Стевановић: Новосадски договор према одзивима на њ.	138
3. Св. Николић: Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица	148
4. М. Стевановић: О сложеницама типа „народнорепубличанац“ и поводом њих.	153
5. А. Пецо: О једном случају стављања запете	160
6. Белешке о језику и стилу у Коренима Д. Ђосића I М. С. Далевих	169
II Св. Георгијевић	179
8. Језичке поуке	186

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Народна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
БЕОГРАД 1955

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ СТАВЉАЊА ЗАПЕТЕ

У часопису „Књижевност и језик у школи“ (број 5, 1954 године) у рубрици „Питања и одговори“ изнијето је мишљење о томе да ли субјекатске зависне реченице типа: *Ко рано рани, двије среће граби* — треба одвајати запетом, и речено је да ту запети нема мјеста. Да видимо колико је то мишљење оправдано.

Проблем који нам се овдје намеће је у овоме: да ли је оправдано у реченицама ове врсте зависно - односно реченицу одвајати запетом, односно да ли овдје имамо *стварну* или само *привидну инверзију*. Одмах можемо рећи да нису уједначена мишљења код наших граматичара о овоме. Једни, полазећи од функције ове зависне реченице у односу на главну, мисле да је не треба одвајати запетом од главне јер она ту врши функцију субјекта, а пошто се субјекат никада не одваја запетом од осталих дијелова реченице (наравно, овдје се не мисли на уметнуте реченице), ни њих у оваквим случајевима не треба одвајати; други, пак, слажући се са првима да су то запета субјекатске реченице, да оне стварно врше функцију субјекта друге реченице која је по функцији предикатска синтагма, сматрају да их и поред те њихове функције треба одвајати запетом, јер је ту у питању сложена реченица и то са зависном реченицом на првом мјесту, тј. у инверзији; а пошто се све зависне реченице у овом реченичном поретку одвајају запетом, ни овдје не треба правити изнимку. Да то покажемо.

У Правопису проф. А. Белића стоји да се овакви примјери могу двојачко схватити, а према томе како их схватамо, стављају се и знаци интерпункције. Тако имамо: *Ко брзо суди брзо се и каје* — гдје се први дио ове реченице схвата као „*подметска реченица*“ и зато се не одваја запетом; али то се „*може разумети и као тај се брзо каје*, и тада треба ставити запету“, а овакви су још и ови примјери: *Ко много иште, (тај) радо не*

даје; — *Ко другом јаму копа, (тај) сам у њу пада.* (А. Белић, Правопис, Београд 1952, стр. 95), а на другом мјесту проф. Белић каже: „Корелативна заменица или прилог *тај*, *онај*, *тад* и слично често се подразумева, па ипак и такве реченице треба сматрати као корелативне. Напр.: *Кад срце запишти, мисао је крива.* Овде је Ракић сигурно замишљао *тад*. Или: *Ко много пита, радо не даје* — очигледно *тај* *радо не даје*. Или: „*Ко овога камена понесе, кајаће се; а ко не понесе, кајаће се*“ — у оба случаја *тај* ће се *кајати*“. Међу примјерима који се за ово наводе имамо и: *Ко има коња, на Божић последије ручка ваља да га појаше* (НЈ н. с. књ. I, св. 1—2, 19). Дакле, запета се ставља само у случајевима кад стоји или се подразумијева саодносна (корелативна) заменица (А. Белић, Правопис, 94).

У Синтакси српског језика М. С. Лалевића (литографисана предавања, Београд, 1951, 310) имамо примјер: *Ко рано рани две среће граби* (Раноранилац две среће граби, субјекатска односна реченица), а у напред поменутом часопису имамо од истог писца и објашњење за ово: „Како пак субјекат не одвајамо запетом од предиката, то је природно што нећемо ни субјекатску реченицу одвајати од другог дела реченице“... јер овдје „имамо само *привидну, формалну инверзију* (подвукао А. П.), а уствари је обичан, нормалан ред речи у реченици (ор. cit. 343). Исто и у часопису „*Питања савр. књ. језика*“, год II књ. I св. 2, стр. 197. Исто овако мисли и Илија Лалевић: Односна реченица, може бити подмет другој реченици и онда се такве реченице не одвајују запетом; напр: *Ко брзо суди брзо се и каје* (али: *ко брзо суди, тај се брзо и каје* — јер имамо два подмета), (Синтакса за средње школе, Београд 1932, 93); Св. Предић: *Ко другоме јаму копа сам у њу пада.* Реченице које замењују субјекат обично почињу неком релативном заменицом: *ко... Било да је субјекат испред предиката било да је иза њега, запета се... не ставља.* (Како се ставља запета, Београд, 1938, 14), али и он, као и остали, одваја временску реченицу кад је испред главне. Исп: *Кад су ме сви војници напустили, видео сам...* (исто, 32) мада је и њена функција према главној — функција прилошке ознаке времена; она се може исказати и овако: *Послије одласка мојих војника видео сам...*, а да се значење не измијени.

А не би се могло у потпуности прихватити ни оно што писац о овоме износи у VI-ом одјелку ове књижице (о томе доцније) Ж. Вукадиновић: *Ко рано рани две среће граби* (подм.), али и код њега: *Куд војска прође, трава не расте* (Српски у 100 часова, II издање, Београд, 1952, 312—313).

У Граматици Ж. Стефановића не налазимо одређено мишљење. Код њега, заправо, имамо недоследност. Он уз примјер: *Ко пита, не скита* каже: „...у сложеној реченици зависна реченица „ко пита“ замењује подмет целе реченице (*Ко пита, не скита* = *Питач не скита*) и у јакој је мисаоној вези с њом, те се не одваја запетом“ (а он редовно одваја). Тако он пише кад анализира примјере, а у правилу на истој страни пише: „...ако је зависна реченица у обрнутом реченичном реду, па се односи на целу реченицу, иза ње се увек пише запета“ (!) (Грамматика српскохрватског језика за средње и стручне школе, Београд, 1932, 163), а то понавља и у правилу на 164 страни.

Други познатији граматичари овакве реченице редовно одвајају. Тако Ј. Лукић има: *Ко брзо суди, брзо се и каје* = *Брз судија брзо се каје*; *Ко рано рани, двије среће граби* (Синтакса српског језика, Београд, 1912; први примјер на стр. 22, а други на 30); Љ. Стојановић: *Ко рано рани, две среће граби*; *Ко брзо суди, брзо се и каје*; затим код њега имамо и: *Ко гуди истину, гудалом га по прстима бију* (У Пословицама, државно издање од 1900 године, стоји: *Ко истину гуди, гудалом га по прстима бију*), т.ј. *Гудалом по прстима бију* [онога] *ко гуди истину*; *гудача истине бију гудалом по прстима* (Српска граматика за IV разред гимназије, Београд, 1922, стр. 52 и 50); Брабец-Храсте-Живковић (овдје не мијења природу ствари то што се они служе граматичком интерпункцијом): *Тко марљиво ради, бит ће награђен...* субјекат главне реченице је реченица: *тко марљиво ради* (Грамматика хрватског или српског језика, Загреб, 1952, 177; исто и у другом издању од 1954 године); Љ. Петровић: *Ко говори истину, јавља што је право* — примјер узет од Б. Даничића — (Техника стила, Београд, 1937, 135) и: *Ко ради своју земљу, биће сит хљеба* (Употреба интерпункције, Београд, стр. 22).

Проф. М. Стевановић је у својој Граматици посветио оваквим реченицама посебну пажњу. За наш примјер: *Ко рано рани, две среће граби* он каже да је у њему „... односна реченица: *Ко рано рани* стварно субјект, о коме се говори да *две среће граби*. Уствари ова сложена реченица значи: *Рано ранилац граби две среће*. Према овоме се поставља питање да ли је онда оправдано стављати запету између субјекта и његова предиката. Али пошто је ова стварно проширена реченица дата у облику сложене, и то у *инверсији* (подвукао А. П.), ми, разуме се, с правом обележавамо однос простих проширених реченица у сложеној, у којој је *ко рано рани* зависна односна реченица, а (тај) *две среће граби* — главна“ (Грамматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд, 1951, 345).

Овако поступа и Богдан Поповић за кога је познато да је много пазео на правилну употребу знака интерпункције. За њега: „Интерпункција бележи прекиде у односима подређености“. (Страни преглед, год VII и VIII, број 1—4, Београд, 1936, 2), а пошто сам одваја реченице ове врсте, сигурно их не сматра сувише подређеним другој реченици. Да наведемо неколико примјера из његових радова: *Ко их буде потражио, видеће* (да само узгред кажемо) *да их има два главна* (Српски књижевни гласник, 3, 222); *Ко не покуша то учинити, неће веровати до којих ситуација се тај паралелизам може правити* (СКГ, 7, 143). *Ко рече, не срече* (Из теорије књижевности — универзитетска предавања — Београд, 1910, 126). Можда ће ко рећи да, пошто су ова предавања Б. Поповића издали његови ученици, ово не мора бити његова интерпункција. Али он овако поступа и другдје. Тако у збирци његових чланака и предавања (Чланци и предавања, Београд, 1932) имамо: *Ко јако осећа, јако и каже...* (67). *Ко год суди, суди му се. Ко год суди другима, суди и себи* (135). *Ко пева, зло не мисли* (163). *Ко се одао науци, треба свој дух да облагороди у целини...* (164). *Ко изиђе у поље, може видети неке друге животиње...* (208). (Код њега сам нашао само један једини примјер где нема запете: „*Ко воли музику не може бити рђав човек*“... 163; исто и у СКГ, књ. XVIII, бр. 2, 111).

Из свега овога можемо извући закључак да су једни против одвајања оваквих реченица (И. Лаленић, М. С. Ла-

левић, Св. Предић, Ж. Вукадиновић), други мисле да се може одвајати ако се има на уму корелативан однос, без обзира на то да ли је он и морфолошки дат (А. Белић, Б. Поповић, Ј. Лукић, Љ. Стојановић, М. Стевановић, Брабец-Храсте-Живковић). Уз ове би ишао и Ж. Стефановић, само у вези с њим треба имати на уму ону противурјечност о којој смо напријед говорили). Толико о мишљењу граматичара и теоретичара интерпункције.

Да видимо сада како овакве примјере пишу Вук и Даничић. У Вуковим Пословицама (Цетиње, 1836 године) имамо редовно одвајање:

Ко брзо суди, брзо се и каје; Ко вина вечера, воде руча; Ко вино пије, опиће се; Ко коња јаше, убиће се; Ко високо лети, ниско пада; Ко га не зна, скупо би га платио; Ко добро чини, боље дочека; Ко добро чини, не ће се кајати; Ко жену слуша, гори је од жена; Ко злима опрашта, добрима шкоди; Ко изгуби срам људски, изгуби и страх Божиј; Ко љети пландује, зими гладује; Ко много бесједи, много лаже; Ко мудро мучи, лијепо говори; Ко не чува туђе, не ће имати ни своје; Ко прст да, и руку ће дати; Ко рано урани, лако зеда улови; (у државном издању од 1900 године имамо и: Ко рано рани, двије среће граби); Ко се за вјешала родио, не ће утонути; Ко рани, не мркне; Ко свој посао чини, руке не брља; као и: Ко добра служи, онај се не тужи; Ко има браду, он ће наћи чешаљ и сл.

Овдје се може констатовати да је Вук све овакве примјере одвајао запетом као и оне са датом корелативном замјеницом. Иако за Вукову интерпункцију знамо да је она до 1847 године била граматичка, а тек послѣје те године логичка — в. М. Стевановић, Вукова интерпункција, Зборник Филозофског факултета, Београд, 1952, 39 — то, како смо горе рекли за граматичаре с таквом интерпункцијом, ни код Вука не мијења ствар, јер ни оне друге присталице граматичке интерпункције не одвајају субјекат од предиката. Приређивачи државног издања Вукових пословица, међутим, често не одвајају увијек ни оне реченице гдје је морфолошки обиљежена корелативност. Тако код њих имамо: *Ко врага свијећом тражи тај ће га и наћи; Ко добра служи онај се не тужи; Ко иде у млин онај се и омучи; Ко коло води онај и*

почиње; *Ко ме фали тај ме мами; Ко ми је дао та ме није убио; Ко свашто за зло прима онај међу људе нек не иде; Ко се жене боји тај је грђи од ње; Ко у бој не иде тај не гине* и сл.. Можда је ово посљедица небрижљивог вођења коректуре, јер и код њих имамо чешће одвајање занетом оваквих примјера: *Ко је, он је; Ко се боји, та се убоји; Ко се дима не надими, он се огња не нагрија; Ко се држи правце, тај не музе кривице; Ко се не освети, он се не посвети; Ко се прије обује, онај и заповиједа; Ко снахује, тај (та) војује; Ко те један пут ћушио, онај ће те други пут коцем ударит* и сл.

Б. Даничић све овакве реченице, па и оне у којих нема корелативног облика, одваја запетом: *Ко глође гвожђе, сломит ће зубе; Ко хоће часно, не ће ласно; Ко хоће све, не има ништа; Ко је у танцу, потребује играт; Ко спи, рибу не хита* и сл. (Б. Даничић, Пословице, Загреб, 1871). А за њега знамо да се служио само логичком интерпункцијом (М. Стевановић, *op. cit.* 39). Овакав је и примјер: *Ко добије на Колијану* (треба Колојану А. П.), *добио је и на ахџаму* (Капетановић, Благо, Сарајево 1887). Како се из предњег види, Вук и Даничић редовно одвајају овакве реченице, јер их, без сумње, подразумевају као дијелове сложене реченице, дате у инверзији.

Прије него приступимо анализи нашег примјера, рећи ћемо још неколико ријечи о реченицама ове врсте. Овакве реченичне конструкције обичне су и у свакодневном говору, јер инверзија има своју стилистичку функцију: „Када се то изврши (мисли се на инверзију А. П.), тиме се ломи логички ред у реченици; зависној се реченици, која је тим премећањем нарочито истакнута, даје готово напоредни значај са главном реченицом, њена зависност од главне реченице није више тако одређена као што је онда када се зависна реченица налази на свом правом месту“ (А. Белић, НЈ, н. с. књ. I, св. 1—2, 18).

Додуше, све овакве реченице нису исте природе, него их имамо од неколико врста:

а) када је зависно-односна реченица субјекатска реченица, тј. када она врши функцију субјекта главне реченице. Напр.: *Ко рано рани, двије среће граби* = *Раноранилац* *двије среће*

граби; Ко добро чини, не каје се = Добročинитељ се не каје и сл.

б) када обје реченице имају засебне субјекте: *Ко с врагом тикве сади, о главу му се разбијају; Ко на звијезде лаје, испашће му зуби; Ко зна више, родиле му вишње; Ко зна љепше, родиле му трешње; Ко истину гуди, гудалом га по прстима бију.* У оваквим реченицама различити су субјекти. Тако у првом примјеру: *Ко с врагом тикве сади, о главу му се разбијају* субјекат зависно-односне реченице је *ко*, предикат *сади*, а објекат *тикве*; а у другој реченици субјекат је *тикве*, предикат *се разбијају*, а објекат је *глава* онога ко је садио тикве, тј. тиквосадица, што значи да је овдје објекат уствари субјекат прве реченице; или да узмемо још један примјер: *Ко гуди истину, гудалом га по прстима бију.* Субјекат прве је опет *ко*, предикат *гуди*, објекат *истину*; а у другој је субјекат *они* (људи), предикат *бију*, а и овдје је објекат субјекат прве реченице „онај који гуди истину, гудач истине“.

в) кад обје реченице имају исказане субјекте, тј. када је корелативност и морфолошки дата. Напр.: *Ко коло води, тај и почиње; Ко има браду, он ће наћи и чешаљ; Ко добра служи, онај се не тужи; Ко се држи правце, тај не музе кривице* и сл.

г) овдје би дошли они случајеви гдје читава реченица-пословица има функцију друге реченице. Напр.: „*Ко под другим јаму копа, сам у њу пада*“ је пословица. Овдје се мисли на „*израз тај и тај*“ и то је функционално субјекат (А. Белић, „Књижевност и језик у школи“, поменути број, 285; као и О језичкој природи и језичком развиту, Београд, 1941, 179).

А сада да се вратимо нашем примјеру: *Ко рано рани . . .* Видјели смо да се сви поменути граматичари слажу да је то субјекатска реченица,¹ само се сви не слажу у томе да ли је као такву треба одвајати запетом. Они који мисле да је не треба одвајати запетом, полазе, као што смо напријед рекли, од тога што се никада субјекат не може одвајати запетом од осталих

¹) А. А. Шахматов не мисли да су овакве реченице уопште субјекатске. Он каже за примјер: *И кшо хочеш Приезжай* — да се не може *кшо хочеш* признати за субјекат — но признати их подлежащими нельзя (Синтаксис русского языка, Ленинград, 1941, 173).

дијелова своје реченице. Без сумње, ово је тачно ако се има на уму проста реченица, али је тачно и то да је овдје у питању сложена реченица која је састављена од једне зависне и друге независне и која има зависну реченицу (а она као таква има своје значење) на првом мјесту, у инверзији. А пошто се све овакве реченице (тј. оне које су у инверзији) одвајају запетом (в. НЈ, ор. cit. 18), ни ове не могу бити изузетак, без обзира на њихову функцију према главној реченици. С друге стране, ми ни остале дијелове реченице међусобно не одвајамо. Напр. објекат, прилошке одредбе, атрибут не одвајамо од њихових главних дијелова, дакако ни кад се развију у зависну реченицу, сем ако та зависна реченица не промијени своје мјесто, тј. ако не дође испред главне. А у том их случају ми редовно одвајамо запетом. Да то покажемо на примјерима. У сложеној реченици: *Походићу вас кад се вратим с пута*, зависно-односна реченица није ништа друго него прилошка ознака времена главне реченице и може се, без измјене значења, исказати и овако: *Походићу вас по своме повратку с пута*. Ако, пак, желимо истаћи другу реченицу, ми ћемо је ставити на прво мјесто. Пошто она овим преметањем постаје мање зависна, лабавије везана за главну, дакако, ми је редовно одвајамо запетом од главне. Тако имамо: *Кад се вратим с пута, походићу вас* — иако знамо да се то може рећи и овако: *По своме повратку с пута походићу вас* (овакве реченице одвајају и они који нису за одвајање субјекатских реченица, а види о овоме и код Т. Маретића, Граматика и стилистика, Загреб, 1931, 406)², а у овако стилизованог реченици нећемо ништа одвајати. Или да узмемо примјер за објекатску реченицу: *Што си видео, ниси видео: Што си чуо, ниси чуо; Што си желио, добио си; Што си тражио, нашао си*. Свуда можемо замијенити зависну реченицу трпним придјевом који је уствари објекат у реченици. Тако имамо: *Виђено ниси видео, Чувано ниси чуо, Тражено ниси нашао, Жељено ниси*

²) Св. Предић мисли да се инверзија не може узети „као разлог стављања запете“ (ор. cit. 32) и сматра да је у реченици: *Кад су ме сви војници напустили, видео сам...* првобитна реченица с „инверсијом“ била (је) одговор на питање: *Шта си урадио кад су те војници напустили?...* На то питање упитани одговара, наводећи прву реченицу са *над* као неку врсту наслова, понављања питања (исто 34). Ја се с овим не бих могао сложити.

добило. Како видимо не само прилошке одредбе него се и објекти казани реченицом у инверзији редовно одвајају запетом, а сигурно се не може рећи да је лабавија веза између објекта и глагола који допуњава него између субјекта и његова предиката који му приписује ову или ону особину и радњу. Што вриједи за ове примјере, вриједи и за остале ове врсте кад су дати у инверзији. (Колико овдје игра улогу почивка в. А. Белић, *О језичкој природи* . . . 472).

Према овоме се не може прихватити мишљење оних граматичара који су против одвајања оваквих реченица због њихове функције. Кад одвајамо објекатске, атрибутске или оне које имају карактер прилошких ознака, ако се налазе у инверзији, онда ни субјекатске реченице у овоме, по нашем мишљењу, не могу чинити изузетак.

А. Пецо